

Sáránci Tamás

Észak-Erdély 1940–1944 közötti története a román történetírásban

Bevezető megjegyzések. Írásom elkészítésekor csak az 1990 után született munkákat vettem figyelembe. A korszakra vonatkozóan először egy bibliográfiát állítottam össze.¹ Arra törekedtem, hogy minden kutatott terület vagy téma képviselve legyen, legalább egy tanulmánnyal. A jobb áttekintés érdekében azokat a témákat emeltem ki, amelyeket a román kutatók előszeretettel tanulmányoztak.²

Áttekintve a korszakkal foglalkozó mai román történetírás főbb eredményeit, feltűnő, hogy még mindig nagyon sok, ún. nem hivatásos, illetve szakképzetlen „történész” foglalkozik Erdély 1940–1944 közötti történelmével. Hasonló jelenség természetesen más nemzet történetírásában is fellelhető, de az inkább mégis az ismeretterjesztésre szűkül le. Esetünkben azonban megfigyelhető, hogy a szóban forgó szerzők által megjelentetett művekben szereplő adatokat később igen gyakran beemelik tudományos munkákba is, tényként kezelve azokat. Ebből kifolyólag sok, módszertanilag alacsony színvonalú mű is megjelenik, pl. olyanok, amelyeknek nincs jegyzetapparátusuk,³ vagy nem jelölik meg a közölt adat forrását.⁴ Jellemző eset, hogy a bécsi döntés 55. évfordulója alkalmából Bukarestben konferenciát tartottak, ahol „szakértőként” az egyház, illetve a hadsereg képviselője is részt vett.⁵

A másik, ezzel kapcsolatos feltűnő jelenség, hogy többnyire nem használják a magyar történetírás eredményeit, illetve nem reflektálnak azokra. Ennek egyik legfőbb oka a nyelvi probléma. Mindezek ellenére természetesen található szerző, aki nemcsak a (magyar) történetírás eredményeit használja fel, hanem magyar levéltári forrásokat is szükségesnek tart közölni.⁶ A korszakkal kapcsolatban egyetlen olyan kiadványt találtam, amit mindkét történetírás elfogad és használ, ez pedig Randolph L. Braham: *Magyar holocaust* című műve.

A korszakról. Összefoglalómban csak azokat az írásokat vettem figyelembe, amelyek kizárólag a második bécsi döntés, illetve Észak-Erdély „felszabadítása”, vagyis az 1940. augusztus 30-a és 1944. október 25-e közötti időszakra vonatkoznak.⁷

A továbbiakban igyekszem kiemelni és bemutatni azokat a kérdéseket, amelyeket – korszakunkra vonatkozóan – a román történészek előszeretettel kutatnak. A viszonylag sok írásmű ellenére, a korszak kutatási témái – román szemszögből – távolról sincsenek teljes mértékben lefedve. Bizonyos területeket ugyanis kiemelten fontosnak tartanak, s ezt több szerző több tanulmányban tárgyalja, más témákat viszont egyáltalán nem kutatnak.

Augusztus 23-a. Periódusunkra vonatkozóan a „kezdő” és a „záró” esemény a legkutatottabb, tehát a második bécsi döntés, illetve a szovjetellenes háborúból való román kiugrás napja: 1944. augusztus 23-a, a hozzá kapcsolódó eseményekkel együtt. Romániában az 1989-es fordulat után is az egyik legkutatottabb témának számít 1944. augusztus 23-a. E jelentős nap – amely Románia hivatalos nemzeti ünnepe volt évtizedeken át – 1945-öt követően került a figyelem középpontjába; a román történészek több

önálló kötetet is szenteltek neki, illetve kiadták a hozzá kapcsolódó főbb dokumentumokat is. Mint már említettük, 1989 után sem került ki az érdeklődés homlokteréből, s a több tucat tanulmány mellett két önálló kötet is megjelent erről az utóbbi időben.⁸

A második bécsi döntés. A korszakkal kapcsolatos másik határpont a második bécsi döntés és az ezt övező események. Augusztus 23-a után erről jelent meg a legtöbb tanulmány és önálló kötet.⁹ Közismert az esemény magyar és román értelmezése közötti különbség: míg a magyar történetírás *bécsi döntésről*, addig a román történetírás *bécsi diktátumról* beszél. Ezt előszeretettel kiemelik a román történészek, még akkor is, ha a tanulmányuk nem kimondottan 1940. augusztus 30-ról szól. (A fentebb már említett, bukaresti konferencián a bécsi döntéssel kapcsolatban is elhangzott egy előadás, ahol a szerző három oldalban összefoglalta, illetve kiemelte a döntés diktátum jellegét.)¹⁰

Tematikák. Az egész korszakkal kapcsolatban is szinte hasonló a helyzet: a legtöbb esetben csak a kezdő és az utolsó hónapokat kutatják a román történészek. Mindez nagyon jól megfigyelhető, ha megvizsgáljuk, miről jelent meg 2000-ig önálló kötet. Ugyanis eddig az időpontig csak a magyar hadsereg és közigazgatás észak-erdélyi bevonulásáról, illetve a katonai közigazgatásról, ehhez kapcsolódóan a román egyházak szenvedéseiről, a magyarok által elkövetett atrocitásokról, a magyar *holocaustról*, végül pedig a terület „felszabadításáról” jelent meg kötet.” Ugyanez jól megfigyelhető egy, a korszakkal kapcsolatos könyv tartalomjegyzékét megvizsgálva. A bevezetőt és a mellékleteket leszámítva, a fejezetcímek alapján a következő témákkal foglalkozik a kötet: a bécsi döntés, a magyar bevonulás, illetve a terület megszállása, a holocaust, végül a terület „felszabadítása”.¹²

A magyar közigazgatás bevonulása. Egy-két tanulmányt, illetve szerzőt leszámítva¹³ a többség csak a bevonulás során elkövetett magyar atrocitásokról ír. Az írások nagy része szerint a bevonuláskor történt atrocitásokért egyértelműen a bevonuló magyar hadsereg a felelős, ugyanis – a szerzők szerint – szisztematikus terrorról és bosszúról volt szó, az azt megelőző 22 évnyi román uralom miatt.¹⁴ Adrian Apan erdélyi ortodox érsek szerint a román nyelv túl szegényes ahhoz, hogy ki tudja fejezni a románokat ért szenvedések nagyságát,¹⁵ Ioan Silviu Nistor történész véleménye pedig az, hogy az 1940 őszi történeteket az emberiség ellen elkövetett bűntényként lehet csak felfogni.¹⁶ A szerzők többsége ugyanakkor abban is megegyezik, hogy az 1940-es bevonulás „megszállásnak” tekinthető,¹⁷ a magyar államot pedig egyértelműen fasiszta berendezkedésűnek tekintik, többnyire azt állítva: csak azért hoztak Magyarország számára kedvező döntést Bécsben, mert az végig a tengelyhatalmakat támogatta.¹⁸

Menekültek. A bevonuláshoz szorosan kapcsolódóan a menekültkérdés az a másik téma, amiről a román történészek előszeretettel írnak. Adataik szerint 1941 novemberéig a magyarok 919 embert öltek meg, 1126-ot megkínóztak, 15 893-at bebörtönöztek, és ezzel együtt több százezer észak-erdélyi románnak el kellett hagynia lakóhelyét.¹⁹ Azonban a szerzők nem tesznek különbséget azok között, akik önként elmenekültek – többségük még a magyar csapatok megérkezése előtt elhagyta otthonát –, illetve, akik a magyar hatóságok kényszere miatt hagyták el lakhelyüket.²⁰

A menekültkérdéssel kapcsolatban a szerzők egy másik visszatérő megállapítása: a magyar hatóságok szisztematikus terrort folytattak az észak-erdélyi román lakosság ellen, mivel céljuk az volt, hogy minél több román értelmiségit kényszerítsenek menekülésre.²¹ Van szerző, aki szerint viszont a menekültek nagy részét nem az értelmiségi-

ek tették ki, hanem azok a parasztok, akiket az 1921-es román földreformkor telepítettek a kiosztott földekre.²²

A lakosság nemzetiségi megoszlásának kérdése. A bécsi döntés diktátum jellegének hangsúlyozásához hasonlóan az észak-erdélyi lakosság nemzetiségi összetételére is mindig kitérnek a szerzők. Eltérő adatokkal dolgoznak, azonban a legtöbb szerző abban egyezik, hogy az 1940-ben átadott területen a románok voltak többségben. Vladimir Trebici 49,2%-ra, Antonie Plămădeală 50%-ra, míg Vasile Ciubăncan 59%-ra teszi a románok számarányát. Mindezek közül is figyelmet érdemel Vasile Ciubăncan tanulmánya, aki például azt kívánja bizonyítani, hogy a románok voltak többségben Szilágy megyében.²³

A román egyházak. Több szerző egységesen arra a megállapításra jut, hogy az észak-erdélyi románok közül a papok szenvedtek a legtöbbet. Mindez szerintük – mint már említettük – annak tulajdonítható, hogy a magyar állam céltudatosan a román értelmiség elűzésére törekedett. Mindenekelőtt az ortodox papokat akarták így elüldözni, ugyanis a cél a román lakosság megtérítése volt.²⁴ Véleményük szerint mindez azért érintette elsősorban az ortodox papokat, mivel a görög katolikusok egyes helyeken együttműködtek a magyar hatóságokkal, a magyarok is engedékenyebbeknek tartották őket.²⁵ Adataik szerint Váradon meg is alapították az első ortodox magyar egyházat.²⁶ A szerzők többsége csak a nagyváradai és a máramarosi ortodox püspökség papjainak szenvedéseire térnek ki, míg a kolozsvári püspökség, illetve Iuliu Hossu görög katolikus püspök tevékenységéről említést sem tesznek. A máramarosi püspökséggel kapcsolatban külön kiemelik, hogy Vasile Stan püspök nem akarta elhagyni székhelyét, s csak az inzultálások hatására menekült el. A püspökség megszüntetése az első lépésnek tekinthető szerintük az egész erdélyi román ortodox egyház felszámolására tett kísérletnek.²⁷

A holocaust kérdése. A szerzők szerint az erdélyi zsidóság kálváriájáért egyértelműen a magyar hatóságok a felelősek, mivel a magyar közigazgatás antiszemita és fasiszta volt. Többen kiemelik, hogy Magyarországon mély gyökerei voltak az antiszemitizmusnak, amit a Horthy-korszak hivatalos szintre emelt. Szerintük eldöntött tény volt a két világháború között, hogy kirekesztik a zsidókat a magyar társadalomból, ezért Horthy – hatalomra jutása óta – xenofób, antiszemita és irredenta politikát folytatott.²⁸ Ezen túlmenően azonban a szerzők csak a tények szintjén érintik a témát: hány zsidó élt a megyében, illetve mikor számolták fel a gettókat. Mindezt helyenként személyes visszaemlékezésekkel, illetve interjúkkal egészítik ki, hangsúlyozva a zsidó lakosság szenvedéseit a magyar megszállás alatt.²⁹

Mindezek mellett, egyes szerzők szerint az erdélyi zsidóság legnagyobb drámája az volt, hogy a magyar lakosság nem segítette semmilyen formában, csak a román.³⁰ Ezzel egybecseng például Şlomo Liebovici Laiş írása, aki szerint az erdélyi zsidóság egyik menekülési lehetősége a Romániába való kijutás volt, ezért egész hálózatok segítették a határon való átjutást.³¹

Összehasonlítás. 1940 nyarán a román hadsereg két ízben is úgy mondott le nagy kiterjedésű területekről a szomszédai – a Szovjetunió, illetve Magyarország – javára, hogy semmiféle fegyveres ellenállást nem fejtett ki. Érdekes összehasonlítani a román történészek álláspontját a besszarábiai, illetve az észak-erdélyi kivonulással kapcsolatban. Minden szerző kiemeli a két esemény igazságtalan voltát és azt, hogy Észak-Erdély esetében a döntőbíráskodás nem a román fél kérésére történt.³² Abban is egyet-

értenek, hogy Románia egyetlen választása a visszavonulás volt.³³ Ottmar Trașcă is osztja mások véleményét: amennyiben a román kormány nem a visszavonulás mellett dönt, úgy az ország Lengyelország sorsára jut, vagyis teljesen felszámolják. Több szerző a második bécsi döntést az 1940. június végi szovjet ultimátum egyenes következményének tartja: eszerint azért került volna sor a döntőbíráskodásra, mert Hitler attól tartott, a Szovjetunió megszállja a Ploiești környéki román olajmezőket.³⁴

Míg azonban a szovjet ultimátumot követő visszavonulásról a legtöbben úgy írnak, hogy azt egyfajta beletörődéssel vették tudomásul a román hatóságok, addig Erdély esetében kiemelik, hogy a lakosság mindenhol ellenállást szorgalmazott, és a hadsereg egyes alakulatai megtagadták a visszavonulást.³⁵ Azt is hangsúlyozzák, hogy míg a bécsi döntés hírére mindenhol spontán utcai megmozdulásokra került sor, addig Besszarábiában ilyen akciókra nem került sor.³⁶ Erről érdekes beszámolót nyújt Emil Pop egyetemi tanár visszaemlékezése, aki az augusztus 31-én, Kolozsváron lezajlott értelmiségi találkozóról számol be, ahol a résztvevők árulást emlegettek a döntés elfogadása miatt, és egy új román kormány megalakításának a lehetősége is felmerült a tanácskozáson.³⁷

Emellett a szerzők egyetértenek abban is, hogy Észak-Erdély esetében sokkal több atrocitásra került sor, mint Besszarábia esetében, és a román lakosság többet szenvedett a magyar közigazgatás fennhatósága alatt.³⁸

Következtetés. A fentiek alapján megállapítható, hogy a román szerzők Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetének 1990 után is többnyire csak egyes területeit kutatják: elsősorban a korszak első és utolsó szakaszát, vagyis az 1940. őszi eseményeket, különös tekintettel az atrocitásokra, illetve az 1944-es történéseket, főleg a „felszabadítást” és a holocaustot. A románok, illetve a zsidók szenvedéseit emelik ki, s azt, hogy mindegyikük a magyar kormány céltudatos politikája miatt került sor. Az 1940–1944 között lezajlott gazdasági-társadalmi változásokra azonban szinte egyáltalán nem térnek ki, annak ellenére sem, hogy a címben sokszor az egész korszakot megjelölik. Ioan Silviu Nistor például úgy látja, hogy az 1940. őszi eseményeket követően csak a terror módszere változott; ugyanő az egész 1941–44 közötti periódus jellemző észak-erdélyi eseményének a holocaustot tekinti.³⁹

A román történetírásban az utóbbi években bekövetkezett, kedvező irányú változások ellenére – elsősorban Lucian Boia, Sorin Mitu és mások munkásságára gondolok, amelyek azonban nem érintik az általunk vizsgált korszakot – a román történészek többsége továbbra is csak a múlt sérelmeit hangsúlyozza ki, és az ún. „sérelemi-nemzetvédő” történetírást műveli. A korszak kutatásában az egyik kitörési lehetőséget a társadalomtörténeti megközelítés jelentené, ennek azonban román részről egyelőre nem sok jelét látjuk Észak-Erdéllyel kapcsolatban.

Bibliográfia

- Apan, Adrian: Contribuții documentare privind situația unor instituții ecleziastice românești din perioada 1940–1944 în nord-vestul Transilvaniei. In *Studia Universitatis t. greco catolică*. Cluj, 2003. 1. sz.
- Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan: Inițiative românești privind problemele schimbului de populație în primii ani ai celui de-al doilea război mondial (1939–1941). In *România și relațiile internaționale în secolul XX*. Cluj-Napoca, 2000.
- Chira, Ioan: Genocidul evreilor din Bihor în perioada ocupației ungare (septembrie 1940 – octombrie 1944). In *Aletheia*, Oradea, 1995.
- Ciubăncan, Vasile T.: Deportarea evreilor din județul Maramureș în anul 1944, de către autoritățile de ocupație ale Ungariei. In *Maramureș. Vatră de Istorie Milenară*. Cluj, 1998.

- Ciubăncan, Vasile T.: Populația județului Maramureș din aprilie 1940 și la recensământul ungar al populației de la 31 ianuarie 1941. In *Maramureș, Vatră de Istorie Milenară*. Cluj, 2004.
- Constantiniu, Florin: O pagină neagră a istoriei naționale – dictatul de la Viena. *Revista română de studii internaționale*, 1990. 3–4. sz.
- Desa, Ileana Stanca: Zile de vară fierbinte acum șaiszeci și doi de ani. Spicuiuri din presă [1940]. In *Muzeul Național*. București, 2002.
- Duculescu, Victor: Sentința de la Viena; arbitraj sau dictat? In *Acta Musei Napocensis*, 1995.
- Duțu, Alesandru: Calvarul românilor din Ardealul răpit. *Dosarele Istoriei*, 1999. 11. sz.
- Giosan, Stela: Documente botoșănene privind refugiații din teritoriile românești aflate sub ocupație străină (1940–1944). In *Hierasus*, Botoșani, 1996.
- Giurcă, Ion: Apărarea Maramureșului de la Marea Cedare din anul 1940. In *Maramureș, vatră de istorie milenară*. Cluj, 1997.
- Grad, Cornel: Documente, Ungaria Mare cu orice preț. In *Acta Musei Porolisensis*, 1992.
- Grad, Cornel: Patru ani de eforturi pentru liminarea și anularea consecințelor Diktatului de la Viena (1940–1944). In *Acta Musei Porolisensis*, 1996.
- Grad, Cornel – Stan, Constantin I. – Goron, Doru E.: Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940. In *Acta Musei Porolisensis*, 1995.
- Lăcustă, Ioan: Dictatul de la Viena, cenzura și 3 septembrie 1940. *Magazin istoric*, 1998. 9. sz.
- Lechița, Vasile: Duel de opinii: Iuliu Maniu – Ion Antonescu în problema atitudinii față de masacrele din Transilvania ocupată. In *Acta Musei Porolisensis*, 1993.
- Liebovici Laiș, Slomo: 1940–1944. Transilvania de Nord. în sprijinul celor urgisiți. *Magazin Istoric*, 1997. 1. sz.
- Mureșan, Camil: Opinia publică din Transilvania și Dictatul de la Viena. In *Acta Musei Napocensis*, 1995.
- Nistor, Ioan Silviu: Transilvania de Nord de la administrația militară ungară la administrația militară rusă. In *Maramureș, Vatră de Istorie Milenară*, Cluj, 1996. 1. sz.
- Plămădeală, Antonie: Biserica și Dictatul de la Viena. In *Acta Musei Napocensis*, 1995.
- Pop, Emil: 30 august – 7 sept. 1940. În Clujul umilinței. *Magazin istoric*, 1994. 2. sz.
- Sălăjan, Iulian: Suferințele bisericii ortodoxe române din Maramureș în urma Diktatului de la Viena din 30 august 1940. In *Maramureș, Vatră de Istorie Milenară*, Cluj, 1997.
- Stan, Constantin I.: Contribuții privind evacuarea administrației românești din nord-vestul Transilvaniei în urma dictatului de la Viena *Sargeția*, Deva, 1999–2000. 2. sz.
- Trașcă, Ottmar: Planul de atac al armatei maghiare împotriva României din 23 August 1940. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, 1999–2000.
- Trașcă, Ottmar: Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei din 22, 28, 29 și 31 august 1940 referitoare la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, 1998.
- Troncotă, Cristian: 1940–41, Deportări și asasinați. *Magazin istoric*, 1992. 5. sz.
- Țepelea, Gabriel: Lupta refugiaților din Transilvania de Nord împotriva Diktatului de la Viena. In *Acta Musei Napocensis*, 1995. 2. sz.
- Vertan, Maria , Trețescu, Cătălina: Refugiul populației românești din nordul Transilvaniei în județul Timiș-Torontal după Dictatul de la Viena. In *Societate și Civilizație în Banatul istoric*. Timișoara, 2003.

Jegyzetek

- ¹ A bibliográfia összeállításakor a *Bibliografia istorică a României 1990–2000* között megjelenő köteteket használtam.
- ² Írásomban csak egy rövid összefoglalásra vállalkoztam, amelyben a román történetírás főbb vonulatait kívánom bemutatni. Az általam elemzett munkák mellett azonban napjainkban egyre több olyan mű is megjelenik, amely az előbbiektől eltérő következtetésekre jut.
- ³ Gabriel Țepelea: Lupta refugiaților din Transilvania de Nord împotriva Diktatului de la Viena. In *Acta Musei Napocensis*, 1995/2.; Grad, Cornel: Ungaria mare cu orice preț. Un document al SSI din 1942. In *Acta Musei Porolisensis*, 1992.
- ⁴ Vasile Ciubăncan: *Populația județului Sălaj și evoluția ei sub impactul dictatului de la Viena*, 5. IX. 1940 – 25. X. 1944. *Studiu critic*. In *Acta Musei Porolisensis*, 1993. Ilyen esetekben a szerzők nagyon sokszor arra hivatkoznak: a tanulmány kerete nem teszi lehetővé, hogy kifejtsek, milyen módszerrel dolgoztak és miként jutottak erre az eredményre.
- ⁵ A konferencia anyagát közli az *Acta Musei Napocensis* 1995-ös száma.
- ⁶ Ottmar Trașcă: Planul de atac al armatei maghiare împotriva României din 23 August 1940. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, 1999–2000; Uő: Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei din 22, 28, 29 și 31 august 1940 referitoare la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, 1998.

- ⁷ 1944 második felét illetően csak a magyar közigazgatás visszavonulása és a terület katonai „felszabadítása” tartozik bizonyos mértékig a témánkhoz. Meglátásom szerint ugyanis az 1944. augusztus 23-a utáni történések már egy másik korszak részét képezik.
- ⁸ Az egyik kötet 2000-ben jelent meg egy szerzőcsoport közreműködésével, a másik pedig 2003-ban, Gheorghe Buzatu és Dana Delimana közlésében.
- ⁹ A bécsi döntésről Aurică Simion jelentetett meg monográfiát az 1970-es években, ami több kiadást is megért azóta.
- ¹⁰ Victor Duculescu: Sentința de la Viena; arbitraj sau dictat? In *Acta Musei Napocensis*, 1995. A szerző szerint a döntés jogilag nem is volt érvényes, mivel mindkét román küldöttnek alá kellett volna írnia az egyezményt, viszont csak Mihail Manoilescu látta el azt kézjeggyével, Valeriu Pop nem.
- ¹¹ Lásd pl. Vasile T. Ciubăncan – Maria I. Ganea – Ion V. Rânca: *Drumul holocaustului. Calvarul evreilor din Nord-Vestul Transilvaniei sub ocupația Ungariei. 5. IX. 1940 – 25. X. 1944.* Cluj-Napoca, 1995, Ed. Ciubăncan; Petre Țurlea: *Ip și Trăzne. Atrocități maghiare și acțiune diplomatică românească. Studii și documente.* București, 1996, Ed. Enciclopedică; Gheorghe I. Bodea – Vasile T. Suciuc – Ilie I. Pușcaș: *Administrația militară horthystă în nord-vestul României.* Cluj-Napoca, 1988, Editura Dacia; Mihai Fătu: *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă. 1940–1944.* București, 1985, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R.
- ¹² Ioan Corneanu – Vasile Moiş: *Intoleranță și crimă. Golgota sătmăreană (1940–1944).* Prefață de Gheorghe Buzatu. Satu Mare, 2003, Editura Solstițiu. A bevezető esetében ugyanaz figyelhető meg, mint sok egyéb tanulmánynál: a szerző röviden bemutatja a területet, kitérve pl. a dák lakosságra is.
- ¹³ Itt elsősorban Ottmar Trașcă fentebb említett tanulmányaira gondolok. Lásd még Cornel Grad – Constantin I. Stan – Doru E. Gorun: *Evacuarea teritoriilor cedate în vara anului 1940.* In *Acta Musei Porolisenensis*, 1995.
- ¹⁴ Az általam olvasott művek szinte mindegyike szóvá teszi az atrocitásokat, függetlenül attól, hogy az írás miről is szól. Leggyakrabban az Ippen és Ördögkúton elkövetett atrocitásokra hivatkoznak. Lásd pl. Alesandru Duțu: *Calvarul românilor din Ardealul răpit. Dosarele Istoriei*, 1999. 11. sz.; Gabriel Țepelea: *Lupta refugiaților din Transilvania de Nord împotriva Diktatului de la Viena.* In *Acta Musei Napocensis*, 1995. 2. sz.; Grad, Cornel: *Patru ani de eforturi pentru eliminarea și anularea consecințelor Diktatului de la Viena (1940–1944).* In *Acta Musei Porolisenensis*, 1996.
- ¹⁵ Antonie Plămădeală: *Biserica și dictatul de la Viena.* In *Acta Musei Napocensis*, 1966, 26. o.
- ¹⁶ Ioan Silviu Nistor: *Transilvania de nord de la administrarea militară ungară, la administrarea militară rusă.* In *Maramureș, vatră de istorie milenară.* 1996, 88. o.
- ¹⁷ A korabeli szóhasználatban a magyar kiadványok is a terület felszabadításáról beszélnek a magyar hadsereg 1940-es bevonulása kapcsán.
- ¹⁸ Florin Constantiniu: *O pagină neagră a istoriei naționale – dictatul de la Viena.* *Revista română de studii internaționale*, mai-august, 177. o.
- ¹⁹ Nistor: i. m. 88. o. Plămădeală megyékre lebontva is közli a halottak számát.
- ²⁰ Constantin I. Stan – belügyminisztériumi adatokra hivatkozva – 217 ezerben adja meg a menekültek számát 1941 végéig. Lásd Constantin I. Stan: *Contribuții privind evacuarea administrației românești din nord-vestul Transilvaniei.* *Sargeția*, Deva, 1999–2000, 562. o. Magyar részről L. Balogh Béni – korabeli román statisztikák alapján – 1940 szeptemberétől 1944 márciusáig 221 ezer észak-erdélyi román menekültet említ, akik közül 28 ezren más vidékről származtak. Lásd L. Balogh Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között.* *Regio*, 1999. 3–4. sz., 251. o. Fontossága miatt a téma mindenképpen további kutatást érdemel.
- ²¹ Constantin I. Stan adatai szerint a 200000 menekültből csak mintegy 50000 volt földműves, a többi értelmiségi. Stan: i. m. 562. o.
- ²² Maria Vertan – Cătălina Trețescu: *Refugiul populației românești din nordul Transilvaniei în județul Timis-Torontal după dictatul de la Viena.* In *Societate și cultură în Banatul istoric.* Timișoara, 2003, 196. o.
- ²³ Vasile Ciubăncan: *Populația județului Sălaj și evoluția ei sub impactul dictatului de la Viena, 5. IX. 1940 – 25. X. 1944.* *Studiu critic.* In *Acta Musei Napocensis*, 1993.
- ²⁴ Antonie Plămădeală: *Biserica și dictatura de la Viena.* In *Acta Musei Napocensis*, 1966; Adrian Apan: *Contribuții documentare privind situația unor instituții ecleziastice din perioada 1940–44 în NV Transilvaniei.* In *Studia Universității Babeș-Bolyai, Theologia Greco-Catolica Varadiensis*, 2003.
- ²⁵ Apan: i. m. 233. o.
- ²⁶ Uo. 217. o. Románul: *Parohiei greco-ortodoxe rămâne.* A téma alaposabb kutatást érdemel; feltehetően valóban történtek próbálkozások az áttérésre, azonban központi utasításra ezek hamar abbamaradtak.
- ²⁷ Iulian Sălăjan: *Suferințele bisericii ortodoxe române din Maramureș.* In *Maramureș, vatră de istorie milenară.* 1997, 158. o. A valóságban azért szüntették meg a máramarosi püspökséget, mert Szatmár megyét a hajdúdorogi, Máramaros megyét pedig a munkácsi püspökséghez csatolták.
- ²⁸ Ioan Chira: *Genocidul evreilor din Bihor în ocupația ungară (sept. 1940 – oct. 1944).* In *Aletheia*,

- Oradea, 1995, 52. o. Ezzel kapcsolatban a szerzők sehol nem említik meg a hasonló romániai eseményeket, illetve meg sem próbálják összehasonlítani a két helyzetet.
- ²⁹ Vasile T. Ciubăncan: Deportarea evreilor din județul Maramureș în anul 1944 de către autoritățile de ocrotire (?) ale Ungariei. In *Maramureș, vatră de istorie milenară*, 1999, 159. o.
- ³⁰ Chira: i. m. 57. o.
- ³¹ Șlomo Liebovici Laiș: 1940–1944. Transilvania de Nord. În sprijinirea celor urgisiți. *Magazin istoric*, 1997. 1. sz. 43–44. o. Két ilyen hálózatról tesz említést, az egyik központja Tordán, a másik Aradon működött.
- ³² L. Balogh Béni szerint viszont a román fél több ízben is felvetette Berlinben 1940 nyarán a döntőbíráskodás lehetőségét, abban a reményben, hogy a tengelyhatalmak kormányai inkább a román álláspontot támogatják majd, s így Romániának csak minimális területi engedményeket kell Magyarország felé tennie. Bővebben lásd L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, Pro Print Könyvkiadó.
- ³³ Trașcă: *Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei...* 182. o.
- ³⁴ Constantiniu: i. m. 185. o.
- ³⁵ Grad – Stan – Gorun: i. m. 240–245. o.
- ³⁶ Bővebben lásd Camil Mureșan: *Opinia publică din Transilvania și dictatul de la Viena*. In *Acta Musei Napocensis*, 1966.
- ³⁷ Emil Pop: 30 august – 7 septembrie 1940. În Clujul umilinței. *Magazin istoric*, 1994. 2. sz. 2. o.
- ³⁸ Bővebben lásd: Grad – Stan – Gorun: i. m.
- ³⁹ Nistor: i. m. 81. o.